

رویکرد نشریهٔ عالم نسوان به مدرنیته و مسئلهٔ حجاب در ایران عصر رضاشاه

عباس پناهی

عضو هیئت علمی پژوهشکدهٔ گیلان‌شناسی، دانشگاه گیلان

مقدمه

نشریات اسنادی تاریخی برای شناخت اوضاع اجتماعی زمان خود و زبان بیان تحولات و خواسته‌های رسمی و غیررسمی جامعه‌اند. بخشی از این تحولات آشکار و مستقیم از میان متون منتشرشده قابل بازخوانی است و بخشی دیگر را باید از میان حواشی متون و به شکل غیرمستقیم جست‌وجو کرد. این بخش‌های پنهان همان زمزمه‌های فکری و پنهانی تحولات جامعه در آینده‌اند، تحولاتی که گاه حکومت یا جامعه و مردم به دنبال تحقق آن‌اند و گاهی طرف دیگر، اعم از مردم یا دولت، را به این تغییر ترغیب می‌کنند.

نشر نشریات زنان نشانهٔ تحولی اجتماعی بوده است؛ روزگاری که زنان در پی تغییر موقعیت خودند و حتی می‌کوشند با بیان خواسته‌های خود هم دیگر بانوان را به همراهی بکشانند و هم آرمان‌هایشان را رسمیت بخشیده و مردان، حکومت یا جامعه

Abbas Panahi, "Alam-i Niswan on Modernity and Hijab," *Iran Namag*, Volume 5, Number 1 (Spring 2020), 121-132.

عباس پناهی <panahi76@yahoo.com> عضو هیئت علمی پژوهشکدهٔ گیلان‌شناسی دانشگاه گیلان است.

را به قبول آن وادارند.^۱ آغاز قرن اخیر خورشیدی و دو دهه نخست آن نقطه عطفی در تحولات اجتماعی جامعه ایرانی و از جمله مسائل زنان است که بازخوانی هر کدام از نشریات برجسته زنان در این دوره نشان دهنده جنبه‌ها و بخش‌هایی از تحولات دگرگونی‌های جامعه ایران است.

نشریه *عالم نسوان* از جمله نشریات بانوان در آغاز سلطنت پهلوی است که از جهاتی بسیار قابل توجه است. کمتر نشریه‌ای در زمینه مسائل زنان را می‌توان یافت که همچون نشریه *عالم نسوان* دارای سابقه طولانی و تداوم در نشر باشد. از جمله موضوعاتی که می‌توان در این نشریه به وضوح مشاهده و پیگیری کرد موضوع تجدد و پوشش زنان است که از اواخر عصر قاجار اشاره به این موضوع در افکار روشنفکران دیده می‌شد و در ماجرای کشف حجاب به اوج رسید. در این میان، *عالم نسوان* نقش مهمی داشت. زیرا این نشریه پیش از ماجرای کشف حجاب و پس از آن منتشر می‌شده و از لابه‌لای مقالات آن می‌توان روند وقایع و افکار مربوط به کشف حجاب را تحلیل کرد. وابستگی این نشریه به مدرسه آمریکایی زنان در تهران و تلاشی که امریکا برای حضور در ایران داشت خود یکی دیگر از علل اهمیت این نشریه است. دیدگاه‌های این نشریه و نویسندگان آن نیز از دیگر دلایلی است که بازخوانی و تحلیل آن را پُر اهمیت می‌سازد. با توجه به شرایط اجتماعی آن دوره این پرسش مطرح می‌شود که *عالم نسوان* در مقالات و موضوعات خود نسبت به آزادی زنان و کشف حجاب چه موضعی داشت؟ با توجه به پرسش یادشده می‌توان این فرضیه را مطرح ساخت که با توجه به رشد افکار ترقی خواهانه در جامعه ایران، *عالم نسوان* خواهان آزادی بی‌قید و شرط زنان، کشف حجاب و الگو قرار دادن زنان غربی برای زنان ایرانی بود. هدف از پژوهش حاضر تجزیه و تحلیل دیدگاه گردانندگان و بررسی مقالات نشریه *عالم نسوان* درباره زنان و مسئله حجاب در جامعه ایران اواخر قاجار و اوایل عصر رضاشاه است.

عالم نسوان

عالم نسوان در تهران به صاحب امتیازی نوابه خانم صفوی (ربابه نواب صفوی) و تحت نظر مجمع فارغ‌التحصیلان مدرسه عالی اُناتییه آمریکایی ایران بیت‌آل در سال

^۱ البته در این میان منابع دیگری را نیز برای بررسی تحولات این دوران و سیر تحول حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی و نقش آفرینی در جامعه می‌توان برشمرد که در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته‌اند. برای نمونه بنگرید به فاطمه ترکچی و علی ططری، *اسناد بانوان در دوره مشروطیت: دوره دوم و سوم مجلس شورای ملی* (تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰).

۱۲۹۹ش تأسیس شد و شماره اول آن در ذیحجه ۱۳۳۸ق/میزان (مهر) ۱۲۹۹ش / سپتامبر ۱۹۲۰م منتشر شد.^۲ این مجله هر دو ماه یک شماره در ۳۸ صفحه به قطع کوچک طبع و بنابراین در هر سال شش شماره از آن توزیع می‌شد. محل اداره مجله مدتی در مدرسه عالی امریکایی و زمانی در مدرسه اناثیه امریکایی تهران بود. محل توزیع نشریه در سال نخست فقط در مغازه‌ای در خیابان لاله‌زار قید شده، اما با گذشت زمان ۴۲ نمایندگی در شهرهای گوناگون ایران، از رشت تا بندرعباس، دایر کرد.^۳

در آغاز شماره نخست نشریه که در مهر ۱۲۹۹ش به چاپ رسید، مطلبی با عنوان "مرام عالم نسوان" منتشر و سعی شده است نوع نگاه و اهداف نشریه را تشریح کند. در آغاز این مرامنامه آمده است: "در این عصر جدید و دوره سعید که نیر فروزان معارف از افق ایران ما تابان گردیده، غنچه امید از باغ آرزوی معارف پروران شکفته و روح حیات مطبوعات در کالبد وطن دمیده، مجله عالم نسوان با قدم‌هایی ضعیف و لرزان پا به دایره مطبوعات گذارده خواهران ایرانی خود را تهنیت می‌گویند و درود می‌فرستند."^۴ آنچه با مطالعه شماره آغازین مجله تا حد زیادی نمایان می‌شود، عدم تمایل گردانندگان مجله برای پرداختن به مسائل سیاسی جامعه است و به نوعی می‌توان رویکرد مجله را فارغ از مسئله رفت‌وآمدهای دولت‌های پی‌درپی در این دوران دانست.^۵ پس از آن هم اشاره می‌کند که "در ممالک متمدنه همچون امریکا که مطبوعات راه تکامل را پیموده‌اند، مجلات زنانه قسمت مهمی از آن را تشکیل می‌دهند چنان‌که در امریکا مجله مخصوصی به طبع می‌رسد که مشترکین آن به کرور بالغ است."^۶ "مجمع نسوان فارغ‌التحصیل ایران بیت‌آل [= مدرسه دختران امریکایی] روزگار متمدای است که آرزومند تأسیس مجله برای خانم‌های ایرانی بوده است" و در ادامه، غرض از تأسیس عالم نسوان "تعاون در تعالی و ترقی نسوان و تشویق آنان به خدمت وطن و خانواده و حسن اداره امور بی‌بی [= خانگی]" قید

^۱ شایان ذکر است بر اساس اشتباه در نحوه حروف‌چینی در نخستین شماره این مجله سال ۱۲۹۱ش درج شده و همین عامل باعث شده است در برخی منابع و از جمله اثر ارزشمند محمد صدراشمی به اشتباه تاریخ آغاز انتشار این نشریه سال ۱۲۹۱شمسی دانسته شود. برای مقایسه بنگرید به محمد صدراشمی، تاریخ جراید و مجلات/ایران (اصفهان: محمد صدراشمی، ۱۳۳۲).

^۲ عالم نسوان، سال ۱۳، شماره ۴ (۱۳۱۱)، ۲.

^۳ ربابه نواب صفوی، "مرام عالم نسوان"، عالم نسوان، سال ۱، شماره ۱ (۱۲۹۹)، ۱.

^۴ در حد فاصل تأسیس این مجله تا پایان شهریور ۱۳۰۲ش که سردار سپه رضاخان برای نخستین بار دولت تشکیل داد نه کابینه تشکیل و ساقط می‌شود. برای کسب اطلاع بنگرید به دولت‌های ایران از میرزا نصرالله‌خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی بر اساس دفتر ثبت کابینه‌های نخست‌وزیری (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۸).

^۵ عالم نسوان، سال ۱، شماره ۱ (۱۲۹۹)، ۲.

می‌شود.^۷ با توجه به رویکرد مجله، به نظر می‌رسد گردانندگان نشریه در تلاش بودند با آشنا کردن زنان ایرانی با مفاهیم مدرنیته، راه را برای مشارکت گسترده اجتماعی آنان هموار کنند.

رشد اجتماعی زنان اروپایی، الگوی زنان ایرانی

آنچه *عالم نسوان* سعی در ترویج آن داشت، الگویی است که از آن با عنوان زن مترقی و متمدن نام می‌برد و آن را با زن امریکایی تعریف می‌کند. در زمانه‌ای که به سبب رفتار استعماری دولت‌های روسیه و انگلستان، به‌ویژه پس از وقایع مشروطه، نوعی تنفر آشکار و پنهان نسبت به آنان در میان ایرانیان وجود داشت، مطرح شدن کشور سومی که در این زمان در سطح جهانی در حال قدرت گرفتن بود، موجب شد نوعی گرایش در بین روشنفکران نسبت به امریکا پدید آید. از سوی دیگر، امریکاییان هم بر آن بودند تا با مسافرت به ایران و ایجاد نهادهایی چون مدارس، فرهنگ خود را در ایران گسترش دهند و هوادارانی برای خود بیابند.

یکی از بخش‌های ثابت *عالم نسوان* "اخبار ترقیات نسوان" بود. در این بخش اخبار زنانی ذکر می‌شد که به مقام مهمی دست می‌یافتند. بیشتر این اخبار مربوط به زنان شاخص امریکایی بود و از جمله می‌توان به معرفی زندگی مری لیون در شماره اول سال اول در صفحه ۱۹ یا معرفی مری اندرسون در مقام مدیری در امریکا اشاره کرد که چند هزار کارمند زن داشت.^۸ نویسنده این بخش می‌کوشید برای تأیید دیدگاه‌های خود علاوه بر جامعه امریکا از برخی کشورهای اروپایی نیز شاهد مثال‌هایی بیاورد. از جمله می‌نویسد که "یک زن انگلیسی به پارلمان راه یافته است"^۹ یا اینکه "در کانادا بانویی رئیس کابینه شده است."^{۱۰} یا اشاره می‌کند "از آنجایی که زنان حقوق طلب اروپا این نکته را درک نموده‌اند که مقام اجتماعی نسوان هر یک از ممالک متمدنه در وضعیت زنان کلیه عالم تأثیر و مدخلیت کلی دارد، هم خود را مصروف داشته‌اند که نسوان عالم را به عضویت مجمع بین‌المللی نسوان برای تساوی حقوق با رجال دعوت نمایند و بدین وسیله مقام حقیقی خود را حائز شوند."^{۱۱}

^۷ *عالم نسوان*، سال ۱، شماره ۱ (۱۲۹۹)، ۳.

^۸ ربابه نواب صفوی، "سخن سردبیر"، *عالم نسوان*، سال ۱، شماره ۱ (۱۲۹۹)، ۱۵.

^۹ نواب صفوی، "سخن سردبیر"، ۴.

^{۱۰} اخبار ترقیات نسوان: اخبار مختلف از جرائد آمریکا، ترجمه مهراور سمیعی، *عالم نسوان*، سال ۴،

شماره ۴ (۱۳۰۳)، ۱۷.

^{۱۱} "سخن سردبیر"، *عالم نسوان*، سال ۱۱، شماره ۱ (۱۳۱۰)، ۴.

در چند شماره هم از کشورهایی همانند ترکیه^{۱۲} و مصر،^{۱۳} که در حال تحول به سوی مدرنیته بودند، مواردی ذکر شده تا زنان ایرانی به نوگرایی ترغیب شوند.^{۱۴} آنچه در این گونه مطالب تکرار و تبلیغ می‌شود تأکید بر حضور زنان در مناصب و تلاش برای ایجاد تشکل‌های زنانه و اجتماع زنان است. از سوی دیگر، مدیران این نشریه با آوردن این اخبار قصد داشتند با معرفی موفق‌ترین زنان امریکایی، آرمان شهری با نام امریکا را به زنان ایرانی معرفی کنند.

نقش عالم‌نسون در گسترش مدرنیته در ایران

عالم‌نسون در دوره انتشارش همانند یک نهاد اجتماعی در ایران گام برمی‌داشت. نشریه‌ای که در کنار مدرسه آمریکایی مجمع فارغ‌التحصیلان داشت و می‌کوشید برنامه‌هایی اجتماعی برای نسوان تعریف کند و آنها را کنار هم گرد آورد. از جمله این برنامه‌ها حضور در مظاهر تمدن جدید و از جمله سینما بود.^{۱۵}

عالم‌نسون جزئی از روند تحولات فرهنگی اواخر عصر قاجار و اوایل دوران پهلوی اول محسوب می‌شود و در کنار نشریاتی دیگر از جمله *زبان زنان* صدیقه دولت‌آبادی و *جمعیت نسوان وطن‌خواه* ایران به مدیرمسئولی ملوک اسکندری و نیز نشریه *پیک سعادت نسوان* به مدیریت روشنگر نوعدوست، که در رشت فعالیت می‌کرد، برای تغییر شرایط زنان و به‌ویژه نحوه پوشش و فعالیت و حضور آنان در اجتماع تبلیغ و برنامه‌ریزی می‌کرد.^{۱۶}

^{۱۲} نباید فراموش کرد که در موضوع تجدد ایران و به‌ویژه مدرنیزاسیون عصر پهلوی اول ترکیه نقش بسیار مهمی داشت. بنگرید به تورج اتابکی (ویراستار)، *تجدد/آمرانه: جامعه و دولت در عصر رضاشاه*، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه (تهران: ققنوس، ۱۳۸۷)؛ هوشنگ شهبانی «مقررات لباس پوشیدن برای مردان در ترکیه و ایران» در *تجدد/آمرانه: جامعه و دولت در عصر رضاشاه*، ۸۳-۹۸. برای نخستین بار، موضوع تربیت دختران در مطبوعات در نشریه *آختر* چاپ استانبول به سال ۱۲۹۳ ق مطرح شد. بنگرید به مسعود کوهستانی‌نژاد، «آختر و نسوان»، یاد، سال ۲۴، شماره ۸۵ (پاییز ۱۳۸۶)، ۹۶.

^{۱۳} فعالیت مطبوعات فارسی‌زبان در کشور مصر ارتباط تنگاتنگی با موضوع ورود اندیشه تجدد و تحولات فرهنگی و سیاسی در ایران عصر قاجار دارد و در این میان برخی نویسندگان همچون علی‌محمدخان کاشانی مطالب متعددی در خصوص نقش و فعالیت‌های زنان ایرانی در مطبوعات فارسی‌زبان مصر نوشتند. برای نمونه بنگرید به مسعود کوهستانی‌نژاد، «مسئله نسوان ایرانی در منظر مطبوعات فارسی‌زبان مصر»، یاد، سال ۲۴، شماره ۸۴ (تابستان ۱۳۸۶)، ۶۵-۸۰.

^{۱۴} محمد بدر، «ترقی تعلیمات نسوان در مصر»، *عالم‌نسون*، سال ۴، شماره ۶ (۱۳۰۳)، ۲۱.

^{۱۵} «سرمقاله: نسوان و قیام بر ضد مسکرات»، *عالم‌نسون*، سال ۵، شماره ۳ (۱۳۰۴)، ۳.

^{۱۶} بنگرید به بدرالملوک بامداد، *زن ایرانی از انقلاب مشروطیت تا انقلاب سفید* (تهران: ابن‌سینا، ۱۳۴۸)، جلد ۲، ۵۱؛ محمد صدر هاشمی، *تاریخ جراید و مجلات ایران* (اصفهان: انتشارات کمال، ۱۳۶۴). درباره نشریه *پیک سعادت نسوان* بنگرید به شادی پیروزی و هادی میرزائزاد موحد، *نشریه پیک سعادت نسوان* (رشت: فرهنگ ایلپا، ۱۳۹۳).

مدرسه آمریکایی تلاش می‌کرد در کنار تحصیل دختران ایرانی آنها را به جانب فرهنگ غربی سوق دهد. تجلی این تفکر را می‌توان در نطق‌های پایان تحصیل فارغ‌التحصیلان مشاهده کرد که در جشنی هر ساله با حضور مقامات کشوری، دختران دانش‌آموخته به بیان نطق‌هایی می‌پرداختند که مضمون آنها حقوق و آزادی زنان و غربی شدن زن ایرانی بود. در یکی از شماره‌های نشریه نطق یکی از دانش‌آموختگان با نام اشرف‌خانم نبوی و تحت عنوان "ازدواج قدیم و جدید ایران" آمده است. در بخشی از این مطلب چنین ذکر می‌شود: "چون دوره حاضر دوره‌ای است که در آن از تجدد کلیه امور اجتماعی صحبت به میان می‌آید و در حقیقت عصر مبارزه بین طرفداران آداب و مرام قدیمی و رسوم و عادات جدید است، به نظر ما توجه به یکی از مهم‌ترین مسائل که بنیان زندگی اجتماعی محسوب است، مقایسه صورت قدیمی ازدواج است با شکل حاضر و صورتی که در آینده باید داشته باشد."^{۱۷}

این نشریه از نظر اجتماعی تلاش داشت مشاغل زنان غربی و آمریکایی را به زنان و دختران ایرانی معرفی کند. از همین رو، در برخی مطالب با عنوان "مشاغل نسوان" در هر شماره شغلی را معرفی می‌کرد و حتی در مطلبی با همین عنوان در سال ۱۳۱۰ ش اعلام کرد که دوره‌ای آموزشی برای برخی مشاغل در مدرسه آمریکایی برپا شده است.^{۱۸}

ترجیح‌بند نشریه آن بود که زنان از خانه بدر آیند و در جامعه حضور داشته باشند. در جایی اشاره می‌شود که "کارکنان این مجله در چند ساله اخیر سینمایی برای خواندین طهران به معرض نمایش گذاشته‌اند از جناب رئیس محترم نظمیله خیلی متشکریم که اجازه این سینما را مرحمت فرموده، چون یقین داریم سینما یکی از طرق ترقی است."^{۱۹} مطلبی که در سال ۱۳۱۰ ش در این نشریه منتشر شده و عنوان "زن محبوب" دارد، سرفصل‌هایی در زمینه تغییر آداب و رفتار زنان دارد و آنها را به دیگرگونه راه رفتن و نشستن ترغیب می‌کند. عناوین بخش‌هایی از این مطلب عبارت است از چطور باید موقع راه رفتن خودتان را اداره کنید، طرز صحیح نشستن، طرز صحیح ایستادن، وقتی شکم فربه است، برای چاقی ساق پا ران و کفل و...^{۲۰}

^{۱۷} اشرف‌خانم نبوی، "ازدواج قدیم و جدید ایران"، *عالم نسوان*، سال ۱۱، شماره ۴ (تیر ۱۳۱۰)، ۱۴۶.

^{۱۸} افشار صادقی، "مشاغل نسوان"، *عالم نسوان*، سال ۱۲، شماره ۳ (اردیبهشت ۱۳۱۱)، ۱۱۱.

^{۱۹} "قوة سامعة شما کاسته می‌شود و ملتفت نیستید"، *عالم نسوان*، سال ۵، شماره ۲ (۱۳۰۳)، ۴.

^{۲۰} م. جلالی، "زن محبوب"، *عالم نسوان*، سال ۱۲، شماره ۱ (بهمن ۱۳۱۰)، ۳۵-۴۱.

پوشش زنان و رویکرد مجله نسبت به آن

یکی از موضوعاتی که از آغاز مورد توجه گردانندگان و نویسندگان *عالم نسوان* بود و حتی برای آن جایگاه ویژه‌ای در نشریه در نظر گرفته بودند، موضوع پوشش و لباس بانوان بود. در بخش چهارم اعلام موضوعات در مرام *عالم نسوان* در شماره نخست چنین آمده است:

از آنجایی که تکلیف هر زن متمدنه دقت در طرز لباس و حسن انتخاب آن می‌باشد، این مجله نهایت سعی و اهتمام را بذل می‌نماید که در هر شماره یکی دو نمونه با طرزی مطبوع و اسلوبی مرغوب از روزنامجات امریکا و اروپا اخذ نموده به ضمیمه دستوره‌های لازمه مناسب هر فصل به نظر خانم‌های محترمه برساند. در این قسمت امید است که از معایب و نواقصی که از عدم تکمیل دستگاه چاپ رخ می‌کند صرف نظر نمایند.^{۲۱}

این موضوع مرتباً در سال‌های نخست نشریه آمده و جدیدترین لباس‌های روز غرب تبلیغ شده است. در کنار آن، برخی آگهی یا اعلانات نشریه نیز به خیاط‌خانه‌ها یا مراکز لباس یا دوزندگان مد و پارچه‌های خارجی اختصاص دارد.

در شماره نخست *عالم نسوان* مطلبی با عنوان "طرز لباس، احتیاجات ضروری" منتشر شده که در آن مقدمه‌ای به منظور تبلیغ لباس‌های غربی و معرفی مدهای جدید نگاشته شده است. در بخشی از این مطلب، پس از گذری بر تاریخ لباس، آمده است که "به هر حال مسئله لباس و مد امروزه در اروپا جلب توجه نموده و جنبه تفننی آن خیلی قوت گرفته است، هر طبقه از مردم لباس خاصی دارند و در هر طبقه لباس‌ها بر حسب موقع و مورد استعمالشان تفاوت می‌کند. یعنی طریقه دوخت و هیکل هر لباس غالباً در تغییر و مردم هم مستعدند که تغییرات مزبور را ایفا نمایند."^{۲۲} و در ادامه با اشاره به شرایط کشور بیان می‌کند که بر آن است که مدل‌های جدید را معرفی کند.

عالم نسوان فقط به لباس نمی‌پردازد، بلکه لوازم آرایشی و شیوه آرایش غربی را هم تبلیغ می‌کند. از جمله در مطلبی با عنوان "فواید مواد توالتی (کسمانیک)" که ترجمه شده و نشر یافته است به تشریح این موضوع پرداخته است: "اگر خوشایند باشید حال شما بهتر است، تشریح و توجه جلد، جلد لطیف و زیبا چیست؟ پودرها، سرخاب،

^{۲۱} نواب صفوی، "مرام عالم نسوان"، ۲.

^{۲۲} فرخنده سمیعی، "طرز لباس پوشیدن، احتیاجات ضروری"، *عالم نسوان*، سال ۱، شماره ۱ (۱۲۹۹)، ۱۸.

آب‌های توالیت و ...^{۲۳} واکنش به حجاب زن ایرانی و تبلیغ برای تغییر آن تحت عنوان ترقی نسوان و زن متمدنه موضوعی است که بعدها به شعر شاعران و مطالب ادبی نیز راه یافت. با توجه به موضوعاتی که *عالم‌نسوان* به آنها می‌پرداخت، به جرئت می‌توان به این نتیجه رسید که این نشریه نقش مؤثری در پوست‌اندازی فرهنگی بخش منورالفکر جامعه از سنت به مدرنیته داشت. مجله مفاهیمی را در ایران مطرح کرد که پیش از آن در فرهنگ ایرانی ناروا شمرده می‌شدند.

کشف حجاب و دیدگاه *عالم‌نسوان*

عالم‌نسوان و جمع هم‌فکران آن، اعم از متولیان امریکایی یا کوشندگان ایرانی، همگی از آغاز به تغییر هویت زن ایرانی می‌اندیشیدند و برایش می‌کوشیدند و یکی از مهم‌ترین عوامل این تغییر را دگرگونی شکل زن ایرانی و حجاب او می‌دانستند. البته این موضوع فقط محدود به *عالم‌نسوان* نبود، بلکه متأثر از جریانی بود که از نیمه‌های حکومت قاجار در ایران شروع شده بود.

مسافرت‌های ناصرالدین‌شاه به اروپا و مشاهدات او از وضعیت پوشش زنان اروپایی در انتقال فرهنگ آن دیار به کشور و در ابتدا به دربار و دارالخلافه تأثیر بسزایی داشت. رفته‌رفته موضوع کشف حجاب در قالب تجددخواهی به محافل روشنفکری و اشعار شعرا نفوذ کرد و در مطبوعات بازتاب یافت. این وضعیت کم‌وبیش تا پایان دوره قاجار ادامه داشت. تمایل حکام قاجار به کشف حجاب و مقاومت خانواده‌ها سبب شد تا پدیده کشف حجاب غیر از دربار و محافل نزدیک به شاه، رشد چندانی نیابد. هر چند در اواخر دوره قاجار و در جریان نهضت مشروطه و پس از آن، سیاسیون "نوگرا" و "منورالفکر" گام‌هایی برای حذف پوشش اسلامی بانوان و اشاعه بی‌حجابی در جامعه برداشتند و نویسندگان و شعرا بی‌چون ایرج‌میرزا، میرزاده عشقی، عارف قزوینی و ملک‌الشعرا بهار در این زمینه‌ها قلم‌فرسایی کردند.^{۲۴} آنان مشروطه را به معنای تجددخواهی خوانده و بی‌حجابی را از مظاهر تجددخواهی قلمداد کردند. طراحان و منادیان حذف حجاب می‌دانستند که برای رسمیت بخشیدن به این پدیده باید در ذهن زنان و همچنین مردان خانواده ایرانی تحولی فکری صورت گیرد. از این رو، سعی کردند در رفع حجاب تابوشکنی کرده برای آن استدلال بسازند.^{۲۵}

^{۲۳} م. جلالی، "فوائد مواد توالیتی"، *عالم‌نسوان*، سال ۱۲، شماره ۳ (۱۳۱۱)، ۱۲۱.

^{۲۴} مهستی بوذرجمهری و دیگران، *نشست تخصصی کشف حجاب* (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۴).

^{۲۵} برای بررسی زمینه‌های کشف حجاب در عصر قاجار بنگرید به مهدی صلاح، *کشف حجاب: زمینه‌ها، واکنش‌ها و پیامدها* (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۴)، ۵۹-۱۲۴.

در مقاله‌ای که در بهمن ۱۳۱۰ش به قلم م.ر. از مسجد سلیمان در این نشریه با عنوان "حجاب در ایران" منتشر شده است، در آغاز اشعاری از شاعران قدیمی از سعدی تا ایرج‌میرزا آمده است تا زمینه تاریخی نبودن حجاب را مطرح کند و در ادامه با بیان مطالبی مذهبی و درج چند حدیث و روایت از آنها تأویلی به دست داده که حجاب اسلامی فقط در وقت عبادت منظور است و اسلام با نبودن حجاب در جامعه مشکلی ندارد.^{۲۶} در ادامه هم نویسنده استدلال‌هایی اقتصادی می‌آورد که هر ساله مقدار زیادی پارچه چادر وارد می‌شود و در انتها هم می‌گوید: "ضرر علمی و تربیتی هم این است که دختران و خواهران کوچک ما یقیناً با نداشتن حجاب بیشتر و بهتر می‌توانند تحصیل علم نمایند و جزء تربیت‌شدگان گردند به‌خصوص در نقاطی که مدارس مخصوص برای دوشیزگان موجود نیست."^{۲۷}

این استدلالات به اشکال گوناگون مطرح می‌شد و هدف نویسندگان آن طرح این نکته بود که تفکر سنتی درباره حجاب به پرسش کشیده شود و از سوی دیگر، زمینه‌های تفکر سنتی درباره حجاب بازنگری شوند. در نتیجه، آنها می‌کوشیدند با در اختیار قرار دادن آگاهی‌های فکری به خوانندگان بستر فکری و اجتماعی کشف حجاب و آزادی‌های زنان را در آینده نزدیک فراهم کنند.

بخشی از مطالبی که در دفاع از حذف حجاب در این نشریه درج می‌شد، به‌ویژه در سال‌هایی که موضوع کشف حجاب مطرح بود، در پی جدا کردن عفت از حجاب بود و از این طریق حجاب را خالی از محتوا ساخته و آن را به صورت سدی در راه پیشرفت زنان ایرانی جلوه می‌داد. برای نمونه، در مقاله‌ای در حمایت از کشف حجاب چنین اظهار نظر شده است:

بعضی خانم‌های محترمه بی‌حجابی را حمل بر بی‌عفتی فرض نموده‌اند و اگر از روی دقت کامل پی به اصل مطلب ببرند معلوم خواهد شد که این خود یک خیال موهوم باطلی است که در مغز خود جای داده‌اند، چرا که اگر شخص دارای عفت و عصمت حقیقی باشد، بی‌حجابی او مانع از حفظ عصمت نخواهد شد و اگر شخص هم دارای حجاب باشد، حجاب او دلیل عصمتش نمی‌شود. با این خیال موهوم خود را از قسمت اجتماعی محروم

^{۲۶} م.ر. هزار، "حجاب در ایران"، *عالم‌نسون*، سال ۱۲، شماره ۱ (۱۳۱۰)، ۲۱. برای آگاهی اجمالی از نظرات و فعالیت‌هایی در تقابل با این نوع نگاه و اقدامات بنگرید به مهدی مهریزی، "رویکردهای مذهبی در تاریخ معاصر ایران به زن"، *بازتاب‌اندیشه*، سال ۱۲، شماره ۶۲ (۱۳۸۴)، ۳۰-۲۱.
^{۲۷} م.ر. هزار، "حجاب در ایران"، *عالم‌نسون*، سال ۱۲، شماره ۱ (۱۳۱۰)، ۲۳.

ساخته و راه ترقی و سعادت را به روی خود مسدود نموده‌ایم... چیزی که ما را به قهقرا برده حجاب است که ما را پابند و خانه‌نشین نموده است. اکنون که مملکت در ید قدرت پدر تاجدار ما اعلیحضرت پهلوی قرار گرفته ما نسوان ایرانی هم بایستی به نوبه خود جنبشی نموده و از این ذلت و بدبختی خود را خلاص و برای اولادهای آتی این مملکت راه ترقی و سعادت را مفتوح نماییم. بندرعباس - فاطمه خانم اردشیری.^{۲۸}

در مطلبی دیگر، نگارنده‌ای با نام رضا خلیلی می‌نویسد: "یک نفر منصف نیست بگوید آقا شما که به عقیده خود طرفداران رفع حجاب را به جرم نداشتن دلیل محکوم به سکوت می‌دانید، می‌خواستید ولو به جعل یک دلیل ما را سرافراز و خشنود کنید."^{۲۹} این مقاله بخشی از پاسخ‌هایی است که برای پاسخ‌گویی به یک مقاله در طرفداری از حجاب در چند شماره این نشریه منتشر می‌شود. نویسنده تلاش می‌کند با استدلال‌های گوناگون و با استناد به گزارش‌های تاریخی به اثبات رفع حجاب با تکیه بر تاریخ بپردازد. او برای اینکه دیدگاهش در تعارض با اسلام قرار نگیرد، می‌نویسد که گزارشی مبنی بر وجود حجاب در صدر اسلام نمی‌بیند و در ادامه به این موضوع اشاره می‌کند که "امروزه شرایط جوامع دگرگون شده و باید به تبعیت از جوامع دیگر به حذف حجاب بپردازیم."^{۳۰}

زمینه‌سازی فکری و اجتماعی برای آمادگی مردم و به‌ویژه زنان یکی از اهداف گردانندگان و نویسندگان این مجلات است. آنها با معرفی مصادیق غربی می‌کوشیدند با الگوسازی و جهت‌دهی مشخص به اهداف خود دست یابند. در مطلبی که در شماره سوم سال دوازدهم این نشریه با عنوان "در اطراف حجاب" به قلم محمدعلی ایروانی از آبادان نشر یافته، در آغاز به بحث دیدگاه ادیان نسبت به حجاب پرداخته شده است و پس از آن، با نتیجه‌گیری اینکه وجود یا عدم وجود حجاب ربطی به عفت و عصمت یک زن ندارد به مثالی از یک زن تحصیل‌کرده آمریکایی که به خدمتکاری مشغول است می‌پردازد تا نشان دهد ترقی آمریکا به جهت رفع حجاب است.^{۳۱} با این نمونه‌های اجتماعی و تاریخی مشخص است که هدف مجله نشان دادن تأثیر آگاهی در مشارکت‌های اجتماعی است.

^{۲۸} فاطمه خانم اردشیری، "راه ترقی"، *عالم نسوان*، سال ۱۱، شماره ۶ (آبان ۱۳۱۰)، ۲۷۸.

^{۲۹} رضا خلیلی، "انتقاد از راجع به رفع حجاب"، *عالم نسوان*، سال ۱۲ شماره ۴ (۱۳۱۱)، ۱۸۵.

^{۳۰} خلیلی، "انتقاد از راجع به رفع حجاب"، ۱۸۶-۱۹۲.

^{۳۱} محمدعلی ایروانی، "در اطراف حجاب"، *عالم نسوان*، سال ۱۲، شماره ۳ (۱۳۱۱)، ۱۴۰-۱۴۲.

به‌رغم همه تلاش‌هایی که برای رفع حجاب در عرصه فکری صورت گرفت، اقدام عملی برای رفع حجاب را رضاشاه صورت داد. در نوروز ۱۳۰۷ ش، همسر رضاشاه بدون پوشش مناسب در حرم حضرت معصومه ظاهر شد. این اقدام او منجر به اعتراض شدید آیت‌الله حاج شیخ محمدتقی بافقی، دستیار آیت‌الله حاج شیخ عبدالکریم حائری مؤسس حوزه علمیه قم، شد در پی آن، رضاشاه به قم رفت و شخصاً به تنبیه بافقی اقدام کرد. سرانجام در ششم دی‌ماه ۱۳۰۷ قانون "متحدالشکل نمودن البسه اتباع ایران در داخله مملکت" در مجلس هفتم تصویب شد.^{۳۲} *عالم‌نسون* از این اقدام حمایت کرد. در آبان همان سال، *عالم‌نسون* مقاله‌ای با عنوان "زن مگر بشر نیست؟" به چاپ رساند که سراسر بدگویی و هتاک‌ها به حجاب اسلامی و زنان محجبه بود: "جامعه ایران به واسطه حجاب نصف هیئت خود را گندانده‌اند، به طوری که به انجام هیچ‌گونه امری قادر نیست و با نصف دیگر (اگرچه این نیم دیگر نیز گندیده است) می‌خواهد جاده پُرییچ‌وخم تکامل را ببیماید." در این مقاله حجاب مظهر اسارت و سیه‌روزی زنان دانسته شده و داروی این به اصطلاح درد را رفع حجاب پنداشته و از دولت خواسته می‌شود که رسماً مسئولیت کشف حجاب را به عهده گیرد. در مقالات دیگری که به صورت محاوره بین زنان درج می‌شد، حجاب عامل فلج کردن نیمی از افراد جامعه تلقی می‌شد که آنان را به قهقرا سوق داده و دیکتاتوری پهلوی بهترین فرصتی شمرده می‌شد که برای مبارزه با این سنت ملی و اسلامی پیش آمده است.^{۳۳}

در سال‌های پیش از رسمیت یافتن کشف حجاب، *عالم‌نسون* تلاش داشت که ضمن بسترسازی فرهنگی و تبلیغ رفع حجاب، به نوعی بستر فکری و فرهنگی این اقدام دولت را در سال‌های بعد فراهم کند و با به کار بردن الفاظی چون پدر تاجدار یا خواندن رضاشاه با عنوان "مسبب ترقی ایران" یا "آزادی زنان ایرانی" از او بخواهند که با ابزار قدرت حکومتی دست به این اقدام بزنند و در واقع به گونه‌ای بستر فکری را فراهم کند که زنان ایرانی با توجه به اینکه خواهان مشارکت‌های اجتماعی و حضور فعال در جامعه هستند، خواستار رهایی از سنت‌های نادرست و کشف حجاب‌اند. البته نشریه *عالم‌نسون* را نمی‌توان در این زمینه یگانه جریان پیشرو در حوزه آزادی زنان و کشف حجاب دانست، زیرا از اواخر عصر قاجار به مسئله کشف حجاب و مدرنیته در بین شاعران، نویسندگان و روشنفکران ایرانی یکی از دغدغه‌های مهم فکری بوده و این امر در آثارشان بازتابان وسیعی داشته است.

^{۳۲} پیترا آوری، *تاریخ معاصر ایران*، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی (تهران: انتشارات مؤسسه عطایی، ۱۳۶۶)، جلد ۲، ۷۱.

^{۳۳} خلیلی، "انتقاد از راجع به رفع حجاب"، ۱۹۲.

نتیجه

عالم نسوان یکی از پرسابقه‌ترین مجلات زنان پس از مشروطه و در آغاز حکومت پهلوی بوده است که سه مرحله متفاوت را در موضوع کشف حجاب پشت سر گذاشت. در مرحله نخست بر آن بود که با بسترسازی فرهنگی نشان دهد که ادیان مخالفتی با حذف حجاب ندارند. در این دوره، متولیان نشریه متأثر از باورها و سیاست غربی و بر آن بودند که حجاب را خالی از ارزش و حتی مانع ترقی نسوان ایرانی نشان دهند و زنان اروپایی بی حجاب را موفق و آزاد معرفی کنند. در مرحله دوم، عالم نسوان رفع حجاب را از زبان ایرانیان متناسب با فرهنگ ایرانی نمایانده و به مثابه خواست یک ملت تبلیغ می‌کند. اگر در مرحله نخست هدف به شکل غیرمستقیم و فقط با بیان مصادیق غربی یا معرفی مدهای روز شکل می‌گرفت، در مرحله دوم به شکل مستقیم به موضوع رفع حجاب پرداخته می‌شود. در کنار این موضوع تشویق و بزرگ نشان دادن زنان تحصیل کرده بی حجاب ایرانی بخشی دیگر از سیاست متولیان مجله و امریکایی‌های پشت پرده آن بود. در مرحله سوم، عالم نسوان از دولت می‌خواهد که به موضوع کشف حجاب رسمیت بخشد و آن را قانونی و اجباری کند و عامل ترقی و آزادی نسوان نشان دهد. این تأکید و افراط در بد بودن شرایط زنان ایران آن قدر با شدت دنبال می‌شود که پس از موضوع کشف حجاب، مجله به دستور رضاشاه بسته شد. الگوسازی امریکایی اما هدفی بود که در همه این سال‌ها در این نشریه به واسطه مدرسه دخترانه امریکایی دنبال می‌شد تا زمینه نزدیکی ایرانیان به غرب را فراهم سازد.